

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА У ИСТОРИЈИ

GLOBALIZATION IN HISTORY

Мирјана Маљковић¹

Економски факултет у Приштини, Косовска Митровица, Србија

Сажетак: Глобализација схваћена као ширење транспланетарних и, још ближе супратериторијалних односа међу људима има и дугорочне и изразито савремене аспекте. Трагове неких видова глобалности можемо пратити вековима уназад, али се већи развој транспланетарних веза догодио тек од средине деветнаестог века наовамо, а обимна супратериторијалност се први пут појавила у тек неколико минувих деценија. Тако можемо рећи да је данашња глобализација и стара и нова. Глобализација је сложени феномен који има своју културолошку, географску, институционалну, економску, политичку и историјску димензију. Поред бројних расправа у вези са дефиницијом, најчешће и најдубље расправе о глобализацији односе се на њену историју. Различите дефиниције повлаче за собом и различите хронологије и периодизације глобализације.

Кључне речи: глобализација, глобално, транспланетарно, супратериторијално

Abstract: Globalization taken as spreading of transplanetary, and even closer, suprateritorial relations between people has long-term and quite modern aspects. We can find traces of some kinds of globalization centuries ago but greater development of transplanetary relations happened in the middle of 19 century. Wide suprateritoriality appeared only a few decades ago. Thus, we can say that current globalization is at the same time old and new. Globalization is a complex phenomenon which has its cultural, geographical, institutional, economical, political and historical dimensions. Aside from numerable discussions about its definition the most common and deepest discussions about globalization, are related to its history. Different definitions entail different kind of chronology and periodization of globalization.

Keywords: globalization, globality, transplanetary, suprateritoriality.

УВОД

Глобализација представља веома актуелну тему о којој се доста говори и пише и чија је популарност надмашила област научног интересовања. Где историјски сместити глобализацију? Када је глобализација први пут постала саставни део друштвених односа? Како се глобализација шири у времену? Како упоредити обим данашње глобалности са њеним размерама у ранијим периодима? Колико дуго ће глобализација играти важну улогу у будућем друштву? На ова и друга бројна питања постоје различити одговори и зато је тешко дефинисати глобализацију, јер се чини

¹ mirjana.maljkovic@pr.ac.rs

нејасним шта се под тим појмом подразумева – да ли је то процес, да ли је то мит, да ли је то стратегија или је глобализација све то заједно.

Савремена економска литература обилује мноштвом различитих дефиниција глобализације, јер је сваки аутор који се бави глобализацијом дао своју дефиницију, а највише цитиране су:

- Глобализација означава све оне процесе помоћу којих људи читавог света бивају инкорпорирани у једно светско друштво, односно глобално друштво (Albrow);
- Глобализација је незаустављива интеграција тржишта, националних држава и технологија у до сада незабележеном степену, што је омогућило појединцима, корпорацијама и националним државама да своје активности прошире кроз свет дубље и јефтиније него икада до сада (Friedman);
- Глобализација упућује на процес постепене елиминације економских граница уз истовремени пораст међународне размене транснационалних интеракција (Dolan);
- Глобализација је интензификација друштвених односа који повезују удаљена места на начин да су локални догађаји обликовани догађајима који су се одиграли километрима далеко и vice versa (Giddens);
- Глобализација упућује на умножавање веза и међуповезаности које превазилазе националне државе, односно друштва, стварајући модерни светски систем. Она означава процес који догађаје, одлуке и активности у једном делу света могу имати значајне последице за појединце и заједнице у врло удаљеним деловима света (Me Grew);
- Глобализацију је најбоље разумети као реконфигурацију друштвене географије обележену растом транспланетарних и супратериторијалних веза међу људима (Jan Aart Scholte);
- OECD² у свом Извештају за 1996. годину дефинише глобализацију као прекограничне активности фирми везане за инвестиције, производњу, трговину и развој, односно отварање нових тржишта, експанзију технолошких и организационих предности и смањење трошкова и ризика. Глобализацијом је прекинут процес финализирања производа у једној земљи. Производи се комплетирају у деловима фирме који се налазе у више земаља света, што значи да више нема јасне националне препознатљивости производа. Глобализација је снажан и

² OECD-Organization for and Cooperation and Development (Организација за економску сарадњу и развој), Globalization of industry, Overview and Sector reports, 1996.

незауостављив процес инициран од стране најмоћнијих држава света, са основним циљем очувања побољшања њихових раније стечених позиција.

Мноштво наведених дефиниција истиче различите аспекте и различит однос према глобализацији, али им је заједнички именитељ-признање да долази до интензификације односа између појединачна, организација, институција и држава на глобалном нивоу.

1. НАЈАВЕ ГЛОБАЛНОСТИ ДО ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА

После дефинисања глобализације, најчешће и највише расправа односе се на њену историју. Наравно оба питања су повезана, јер различите дефиниције повлаче за собом и различите хронологије и периодизације. Главне расправе о историји глобализације води се око питања да ли је овај развитак нов или стар. С једне стране, поборници тезе о њеној младости тврде да је глобализација сасвим млада и да се савремено друштво сусреће са нечим што ранија времена нису познавала. С друге стране, поборници аргумента типа „*стари шешир*“ тврде да данашња глобализација понавља ранија сценарија и да је део много дужих историјских процеса.

Глобализација нема историјски почетак, у смислу неке тачно утврђене полазне тачке. Сваки покушај да се установи „први глобални чин“ био би произвољан. Ако се вратимо неколико миленијума уназад, видећемо да су разне древне цивилизације имале представу о свету - у мери у којој су га познавале – као о јединственом простору. На пример³ древни Кинези имали су појам *tian xia* који се односио на сваког ко живи под небесима. Слично појам *oikoumene* старих Грка из шестог и петог века пре Христа схватао је цели насељиви свет као јединствено подручје. Сократ и Платон (негде између 425. и 375. године пре Христа) тврдили су да је Земља пре лоптаста него равна, што је начело које је касније развио Аристотел.

Прве описане светске религије настале су током шестог и петог века пре Христа у облику заратустризма и будизма. Хришћани су имали полазни транспланетарни појам о свом будућем заједништву, а муслиманске вернике осмог и каснијих векова надахњивала је визија исламске заједнице широм света.

Рани међуцивилизацијски додири такође су давали прототипски глобалне особине разним пресавременим друштвима.

³ Шолте, Ј. А., *Глобализација-критички увод*, (2009), ЦИД-Подгорица, стр. 86.

На пример старо грчко друштво је настало из мешавине индоевропских, египатских, феничанских и локалних егејских утицаја. Мање или више непрекидни додири међу људима широм Евроазије, од Кине до Шпаније, постоје од другог века нове ере и надаље, укључујући славни „пут свиле“ , односно трансконтиненталне трговине од Кине до Европе.

Премодерне најаве глобализације имамо и у другим бројним активностима. На пример, међусобно смењивање „новца средњег века“⁴ који је служио као платежно средство широм средоземног света: византијски *solidus* од петог до седмог века; муслимански *dinar* у комбинацији са солидусом од осмог до средине тринаестог века; фирентиски *fiorino* у току следећих 150 година. Претходнице „транснационалних корпорација“ можемо видети у банкама и трговачким кућама италијанских градова-држава из дванаестог века, који су оснивали подружнице широм Европе. Између тринаестог и петнаестог века ови банкарџије су вршили позајмице на даљину у Енглеској, Фландрији и на Балкану. Прототипски глобални трговци продавали су кафу између и широм континента још у тринаестом веку. Надирање Монгола из средње Азије у четрнаестом веку раширило је кугу по Кини, Индији, Средњем истоку и Европи. У исто време неколико писаца, Dubois, Dante и Marsilio da Padova, предлагали су надржавно управљање које би обухватило цео хришћански свет. И рана кретања књига у далеке крајеве била су знакови будуће транссветске комуникације.

Претходни примери показују да глобалност није, као што неки сматрају, само особина и производ западне модерности. Модерни капитализам је подстакао највеће ширење и убрзање глобализације у савременој историји, али било би погрешно рећи да је транспланетарна повезаност искључиво западна и модерна.

С друге стране, стварни транспланетарни односи, који покривају све континенте нису нигде постојали у значајнијој мери све до средине другог миленијума нове ере. Глобална имиграција (која је у петнаестом и шеснаестом веку надахњивала морепловце у покушајима да оплове Земљину куглу) први пут је остварена 1522. године. Први познати глобус као опис планете земље конструисао је Martin Behaim у Нирнбергу 1492. године.

У пословној арени, рана модерна времена искусила су трговину робљем између Африке, Америке и Азије, када је на силу превезено око 8-10 милиона „миграната“ преко Атлантика. После 1942. године такозвана „колумбијска размена“ омогућила је извоз

⁴ Исто, стр. 87.

низа америчких прехранбених производа (као кромпир, парадајз, чоколада, маноик-тропска биљка чији се корен меље у брашно за производњу хлеба и сл.) по целом свету. Друга прекоокеанска трговина бавила се прометом чаја, шећера од трске, зачином, дуваном, крзном и драгим камењем у све крајеве света. Да би оствариле ову трговину, енглеске, холандске, француске и данске источноиндијске компаније, као и друге прототипске „глобалне корпорације“ развиле су мреже пословања између својих центара и прекоморских служби.

У области новца и финансија рана модерна времена обележило је кретање злата и сребра широм планете. Због таквог развоја трговине и финансија капитализам од својих најранијих дана има светске компоненте. То потврђују и бројни трансатлантски трговци током осамнаестог века, чија су седишта била у Лондону, али су себе сматрали „грађанима света“. О томе су писали и Давид Хјум и Адам Смит. Тако је Девид Хјум писао о капиталистичкој класи свога доба (1741.), ово су људи који нису везани за државу и који своје приходе остварују у сваком кутку планете у којем изаберу да се настане“. И Адам Смит је у свом капиталном делу „Богатство народа“ (1776.) истицао: „трговац је у великој мери незаинтересован у ком месту обавља своју трговину, и сасвим безазлено незадовољство може да га наведе да свој капитал, и заједно с њим, целокупну индустрију коју овај капитал подржава, пресели из једне земље у другу“⁵.

Глобална свест била је присутна и у другим облицима просветитељског мишљења осамнаестог века. Тада су се многи филозофи бавили историјом човечанства као целине. А појмови међународног права утврђују се у шеснаестом веку са захтевом да одређена правила треба примењивати у целом „цивилизованом“ свету.

Међутим, треба нагласити да размере ових протоглобалних активности остају и даље ограничене. Тако је тадашња транспланетарна трговина укључивала само неке артикле које је у релативно малим количинама продавала незнатној мањини светског становништва, или је на пример компанија *Хадсонски залив* слала једну прекоокеанску поруку годишње, а данашње велике глобалне корпорације свакодневно шаљу на хиљаде e-maila. Слично је било и са финансијским пословањем на даљину, која су била реткост и имала обостран карактер повезујући финансијере из једне земље са

⁵Шолте, Ј. А., (2009), *Глобализација-критички увод*, ЦИД-Подгорица, стр. 88.

корисницима из друге земље. Све наведено нам доказује да се глобална свест дотичала релативно малог броја умова тог времена.

Можемо закључити да се други облици глобалне повезаности нису уопште јављали у људској историји пре деветнаестог века. Није било светских еколошких промена попут глобалног загревања и озонских рупа. Није било глобалних институција које би примењивале глобалне прописе. Није било глобалних поштанских услуга ни телекомуникација. А то указује да у мери у којој су постојале пре деветнаестог века, транспланетарне везе су се одвијале у ограниченом територијалном простору.

3. ПОЧЕТНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ДО СРЕДИНЕ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Транспланетарне везе су настале и развијале се у касном деветнаестом и раном двасетом веку, али су тек средином двадесетог века доживеле буран и динамичан развој нове глобалне комуникацијске технологије, учвршћивање глобалних тржишта, развијене елементе глобалних финансија и јачање свих видова територијалне повезаности и организација и држава. Значи треба разликовати два периода глобализације према квалитету и учинку. Тако се глобализација из времена деветнаестог века не може упоређивати са убрзаним порастом интензивне глобализације од средине двадесетог века, нити је глобалност у деветнаестом веку имала неке сличности са данашњим степеном супратериторијалности.

У даљем раду укратко ће се приказати почетни развоји појединих области у другој половини деветнаестог века.

Комуникације – глобалне комуникације почеле су да се развијају у другој половини деветнаестог века, прво преко међуконтиненталних поштанских услуга, тако су прве прекоокеанске телеграфске линије почеле да функционишу почев од 1850. године, а прве прекограничне телефонске везе и радио комуникације од 1890. године. Телеграф, као прво средство супратериторијалне комуникације направљен је 1837. године, прекоатлантска телеграфска веза прорадила је 1866. године, а телеграфске линије између Аустралије, Кине, Европе и Јапана постепено се шире од 1870. године. Захваљујући овим везама почеле су брже да се крећу информације, а томе је допринео и изум телефона 1876. године. Прва телефонска линија између држава успостављена је 1891. године и то између Лондона и Париза. Двосмерне телефонске поруке преко Атлантског океана омогућене

су 1926. године путем радио таласа. Прво бежично емитовање радија између држава било је 1899. године и то преко Ламанша, а прве светске услуге у бежичним комуникацијама развијају се од 1924. године.

За глобалне комуникације до средине двадесетог века ипак мпжемо рећи да су биле сасвим ограничене и карактерисало их је да су имале мале брзине, мале капацитете и високе трошкове⁶.

Путовања – деветнаести век карактерисала је и глобална сеоба људи. Процес масовног кретања становништва почетком и средином деветнаестог века узрокован је технолошким прогресом. У првој половини деветнаестог века међународно кретање становништва било је споро и малобројно, јер и међународни саобраћај био недовољно усавршен, неконформан, несигуран, спор и скуп. Али зато средина деветнаестог века представља период када су се битно изменили услови за пораст међународног кретања становништва. Пре свега отварањем Суетског (1867. године) и Панамског (1903. године) канала, смањило се време прекоокеанских путовања, као и увођење парних бродова уместо једрењака. И изградња железница је допринела масовним трансконтиненталним путовањима.

Захваљујући порасту кретања становништва у овом периоду по први пут се појављују и многе манифестације као:

- Први светски сајам у Лондону 1851. године, где су били изложени производи из свих земаља;
- Почетак рада прве светске хуманитарне организације 1863. год.;
- Формирање прве светске организације радника 1864. године;
- Формирање прве глобалне агенције за управљање 1865. године;
- Прва организована туристичка екскурзија око света 1872. године;
- Први глобални спортски догађај, односно модерне олимпијске игре у Атини 1896. године;
- Лига народа основана је 1926. године и др.

И овде треба нагласити да су се овом почетном глобализацијом углавном бавило и било заинтересовано веома мали проценат становништва.

Тржишта – поред комуникација и путовања, период почетне глобализације обухватио је и омогућио раст транспланетарних робних тржишта и глобално заштићених назива производа. Тако је

⁶ На пример: телеграфским порукама између Аустралије и Европе требало је по неколико дана да буду уручене, а порука од 20 речи коштала је колико и пет просечних недељних плата из тог времена, а цена телефонског позива између Лондона и Њујорка 1927. године била је хиљаду пута скупља од просечне цене таквог позива 1996. године.

на пример првобитно глобално тржиште бакра основано 1850-их година, међусобно повезујући робни транспорт из Аустралије, Чилеа, Кубе, Енглеске и САД. Лондонско тржиште метала (LME) основано је 1876. године и бавило се куповином и продајом бакра, олова и цинка, без обзира у ком крају света је испорука започета и независно од тога да ли су ти товари икада пристигли на енглеску обалу. У то време се и глобално одређивале цене жита и памука између робних тржишта у Каиру, Калкути, Чикагу, Ливерпулу, Њујорку и др.

Глобална тржишта брендиране робе такође су се почела развијати у другој половини деветнаестог века. На пример производи као што су Campbell супе и Heinz храна постали су свакодневни артикли у домаћинствима широм света од средине 1880-их година. Coca Cola од када се појавила 1886. године већ је била продавана у Енглеској, Канади, Куби, Мексику. Шиваће машине Singer од 1880. године покривале су три четвртине светског тржишта. Примера има много, а асортиман глобалних производа наставио је брзим темпом да расте и почетком двадесетог века, тако је на пример Ford 1908. године био најпродаванији ауто, Nescafe од 1938. године, а први Mc Donald's ресторан отворен 1955. године.

Међутим, треба нагласити да глобализацију тржишта у другој половини деветнаестог и првој половини двадесетог века не треба прецењивати, јер су производи за транспланетарну дистрибуцију и продају ипак били малобројни упоређујући их са периодом крајем двадесетог века када су постали масовни и разноврсни захваљујући развоју рачунара, комуникацијама и електронским мас медијима.

Новац и финансије – почетна глобализација новца и финансија такође се почела развијати крајем деветнаестог и почетком двадесетог века. У том времену британска фунта је била први глобални новац, али су и холандски гулден, јапански јен, као мексички сребрни долар коришћени у трговинским и финансијским трансакцијама и у другим земљама. У том периоду (1890. године) настао је и први путнички чек који је измислио један службеник American Express компаније. Међутим, и овде треба нагласити да је трговина страним новцем у овој фази глобализације ипак била мала и незнатна у поређењу са обимом и значајем у каснијим деценијама двадесетог века. Зато можемо рећи да је глобално банкарство тог периода било јако ограничено територијалним-раздаљинама и државним границама, односно да су имале изразито територијални карактер.

Организације - почетне глобалне комуникације, путовања, тржишта, новца и финансија допринеле су формирању прототипских

глобалних организација у касном деветнаестом и раном двадесетом веку. Тада су многа рударска предузећа, банке, производња прехрамбених као и многих индустријских производа не само продавали своје производе у другим земљама, него су оснивале организације за производњу и у другим земљама. Амерички произвођач ватреног оружја Colt међу првима је отворио фабрику у Британији 1852. године, немачки Siemens у Русији 1855. године, или јапански произвођач Соја-соча Kikiman у САД 1892. године. Почетком двадесетог века већ је постојало неколико стотина фирми које су пословале у различитим земљама, али је за њих карактеристично да оне нису формирале ланце глобалне производње у смислу организовања различитих нивоа производних процеса, односно појединих делова производа, већ целокупну производњу финалних производа.

У овом периоду формирана је и већина цивилних удружења, на пример раднички покрет одржао је Прву интернационалу 1864., Другу интернационалу 1889. године; синдикати су оснивали своје секреторијате за подршку радника у многим земљама; Међународна привредна комора основана је 1920. године, од стране пословних кругова из многих земаља; затим неколико хришћанских мисионарских друштава; Међународни црвени крст формиран је 1863. године; прве прекограничне иницијативе за очување природе предузете су крајем деветнаестог века.

Међутим, и овде треба нагласити да ове прототипске глобалне организације и удружења нису имале супратериторијални карактер, јер су оне деловале само између земаља, а не широм планете као јединственог простора. Оне су имале ограничену покретљивост и висок степен самосталности у односу на своје централе, јер у том периоду инфраструктура глобалних комуникација није омогућавала управљање и усаглашавање светских компанија и светске политике.

Закони – у другој половини деветнаестог века долази до повећаног развоја глобалности у области законодавства, што нам потврђује податак да је у периоду 1851-1950. године закључено двадесет пута више мултилатералних споразума него у претходних сто година. У овом периоду се оснивају Међународна телеграфска унија (сада телекомуникације) ITU 1865. године; Општа (сада универзална) поштанска унија 1874. године; систематско светско надзирање болести отпочело је после масовног ширења колере 1840-их година, а прва мултилатерална научна конференција о болестима без граница одржана је 1851. године; институције за транспланетарно праћење и прогнозу времена и сл. И важни

глобални стандарди успостављени су у овом периоду. Тако на пример договори о универзалном усклађивању времена (часовне зоне) у односу на први меридијан који пролази кроз Гринич (Лондон) донешени су 1884. године. Институционализована светска техничка стандардизација (уједначавање) почела је 1906. године оснивањем Међународне електротехничке комисије (IEC), а Међународна организација за стандардизацију (ISO бројеви) почела са радом 1947. године.

Лига народа (претеча Уједињених нација) основана је 1920. године, а Интерпол (као прекогранично гоњење прекршилаца закона) 1923. године. Оснивање Банке за међународна поравњавања (BIS) 1930. године значило је увођење прве мултилатералне институције специјално посвећене надзору прекограничних финансијских токова. Основу за још већу експанзију глобалног управљања чинило је оснивање Организације Уједињених Нација 1945. године, оснивање Међународног монетарног фонда и Светке банке 1944. године, као и Општег споразума о царинама и трговини (GATT) 1948. године, који се трансформисао у Светску трговинску организацију 1995. године.

Сазнање - набројани елементи почетне материјалне глобализације допринели су продору глобалног мишљења у све бројније контексте и у све шире кругове људи, од средине деветнаестог века наовамо. Томе су допринеле и новопокренуте високотиражне новине које су својим, свуда лако приступним читаоцима, пружале информације из свих делова света.

Временом су прототипске глобалне организације, разним и све ширим круговима људи продубљивале осећај транспланетарног заједништва. Тако да је глобално мишљење наставило да се развија брзим темпом и у многим образовним и академским круговима.

ЗАКЉУЧАК

Можемо закључити, на основу свега наведеног, да је глобалност као транспланетарна повезаност почела да добија више облика и достиже шире размере у касном деветнаестом и раном двадесетом веку, више и брже него у свим претходним периодима. Прве прототипске глобалне организације и разна удружења цивилног друштва, овог периода (крајем деветнаестог и почетак двадесетог века) нису имале супратериторијални карактер, јер су оне деловале само између земаља, а не широм планете као јединственог простора. Оне су имале ограничену покретљивост и висок степен самосталности у односу на своје централе, али нису имале

супратериторијални карактер, јер у том периоду инфраструктура глобалних комуникација није омогућавала управљање и усаглашавање свертске производње и светске економске политике.

Глобализација схваћена као раст транспланетарних и супратериторијалних простора и веза, углавном се одвија од средине двадесетог века. Брзина, квалитет и обим ширења транспланетарних и супратериторијалних односа добијају све више и све значајније место у последњих неколико деценија.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берберовић, Љ., (1996), *Глобализација или диктирање будућности*, Сарајево
2. Драшковић, В., Јововић, Р., Глобализација у економском контексту, *Montenegrin journal of economics*, No.3, 75-86.
3. Интернет извор:
http://www.globalizacija.com/doc_sr/s0013glo.htm
4. Милановић, Б., (2007), *Два лица глобализације*, Архипелаг, Београд.
5. Миловановић, Г., Веселиновић, П., (2009), *Глобализација и транзиција*, Економски факултет-Крагујевац.
6. OECD-Organization for and Cooperation and Development (Организација за економску сарадњу и развој), (1996), *Globalization of industry, Overview and Sektor reports*.
7. Унковић, М., (2007), *Међународна економија*, Београд.
8. Шолте, Ј. А., (2009), *Глобализација-критички увод*, ЦИД Подгорица.

Рукопис приспео: 27.05.2011.

Одобрен за штампање: 18.06.2011.